

Історія

УДК 930:271.4](477)«15»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.19229160>

**Інтерпретація Берестейської церковної унії 1596 р. у працях сучасних
українських істориків**

Сніда Євгеній Олегович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри спеціальних галузей
історичного знання та дидактики історії, Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-6681-9786>

Дяченко Ольга Володимирівна,

кандидатка історичних наук, в. о. завідувачки кафедри спеціальних галузей
історичного знання та дидактики історії, Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна,
<https://orcid.org/0000-0002-9751-8783>

Прийнято: 07.03.2026 | Опубліковано: 25.03.2026

***Анотація.** Сьогодні в межах формування сучасного наукового дискурсу в історичних дослідженнях нагальною є потреба переосмислення, реценції і узагальнення досвіду вивчення низки подій і фактів української історії. Особливо актуальні сюжети, що й нині є предметом палких дискусій і суперечок істориків. У цьому контексті значущою є Берестейська церковна унія 1596 р. як епізод нашої історії, що тривалий час був покритий*

ідеологічним нашаруванням радянських наративів. Наразі важливо узагальнити досвід вивчення цієї проблематики в працях сучасних українських дослідників. **Мета** – узагальнити й проаналізувати науковий доробок сучасних українських істориків, присвячений Берестейській церковній унії 1596 р., простежити загальні тенденції з висвітлення цієї події та їх трансформацію через змінення наукових підходів. **Методи** – у статті використано історико-порівняльний метод та принципи історизму й об'єктивності в дослідженнях. За допомогою історіографічного аналізу з періодизацією та концептуальним порівнянням простежено основні зміни в методології та підходах до висвітлення подій Берестейської церковної унії 1596 р. **Результати** – за проблемно-хронологічним принципом узагальнено й систематизовано науковий доробок сучасних провідних українських істориків з вивчення Берестейської церковної унії 1596 р. Проаналізовано й простежено основні смислові підходи до висвітлення згаданого сюжету в українській історії. Звернено увагу на формування концепції «київського християнства» та відповідного напрямку в дослідженнях порушеної проблематики. **Висновки** – за підсумками проведеного дослідження встановлено, що висвітлення Берестейської церковної унії трансформувалося з початку 1990-х рр. і до теперішнього часу. Якщо на початку незалежності України науковці «повернули» цю подію до українського історичного простору та намагалися відмежуватися від радянських наративів, то поступово концепція вивчення унійних подій видозмінилася крізь призму розуміння її як складного й багатогранного феномена, що відіграв важливу роль у формуванні української ідентичності, особливого типу «київського християнства» й сприяв інтеграції українського простору до загальноєвропейського контексту.

Ключові слова: Берестейська унія, собор, «Slavia Unita», «Київське християнство», Київська митрополія, православ'я, греко-католицизм.

**Interpretation of the Union of Brest of 1596
in the works of contemporary Ukrainian historians**

Yevhenii Snida,

PhD, Associate Professor, Department of Special Fields of Historical Knowledge
and History Didactics, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-6681-9786>

Olha Dyachenko,

PhD, Acting Head of the Department of Special Fields of Historical Knowledge
and History Didactics, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-9751-8783>

Abstract. *Today, within the framework of the formation of modern scientific discourse in historical research, there is an urgent need to rethink, receive, and generalize the experience of studying a few events and facts of Ukrainian history. Particularly relevant are topics that are still the subject of heated discussions and disputes among historians. In this context, the Union of Brest of 1596 is significant as an episode in our history that has long been covered by the ideological layers of Soviet narratives. It is now important to generalize the experience of studying this issue in the works of contemporary Ukrainian researchers. The **aim** is to summarize and analyze the scientific work of contemporary Ukrainian historians devoted to the Union of Brest of 1596, to trace the general trends in the coverage of this event and their transformation through changes in scientific approaches. **Methods** – the article uses the historical-comparative method and the principles of historicism and objectivity in research. Using historiographical analysis with periodization and conceptual comparison, the main changes in the methodology and approaches to covering the events of the Union of Brest in 1596 are traced. **Results** – the scientific*

*achievements of leading contemporary Ukrainian historians studying the Union of Brest of 1596 have been summarized and systematized according to a problem-chronological principle. The main semantic approaches to covering this topic in Ukrainian history have been analyzed and traced. Attention is drawn to the formation of the concept of «Kyiv Christianity» and the corresponding direction in research on the issues raised. **Conclusions** – the results of the study show that the coverage of the Union of Brest has changed since the early 1990s and up to the present day. While at the beginning of Ukraine's independence, scholars «returned» this event to the Ukrainian historical space and tried to distance themselves from Soviet narratives, the concept of studying the events of the Union gradually changed through the prism of its understanding as a complex and multifaceted phenomenon that played an important role in the formation of Ukrainian identity, a special type of «Kyiv Christianity» and contributed to the integration of the Ukrainian space into the pan-European context.*

Keywords: *The Union of Brest, the Council, «Slavia Unita», «Kyiv Christianity», the Kyiv Metropolis, Orthodoxy, Greek Catholicism.*

Постановка проблеми. Минуло понад 400 років з часу укладання Берестейської церковної унії 1596 р., проте цей історичний сюжет і досі викликає жвавий інтерес і полеміку в колі істориків. Важливий аспект української історії тривалий період зазнавав радянських ідеологічних нашарувань, а тому об'єктивне його студіювання розпочалося лише після проголошення Україною незалежності 1991 р. У цьому річизці надважливо деколонізувати українську історичну пам'ять.

Сучасне українське історіописання нарешті позбулося заідеологізованості й марксистсько-ленінських наративів і пропонує висвітлювати Берестейську церковну унію 1596 р. як складне соціокультурне й релігійне явище без вираженої тенденційності. Такий дискурс уможливив

наділити українську сторону суб'єктністю і дієвістю в унійному процесі. Наразі написано чимало праць про події у Бересті 1596 р., утім значущість цього явища потребує переосмислення і узагальнення сучасного українського наукового доробку.

У контексті інституціоналізації незалежної національної Православної церкви України, зокрема після отримання в 2019 р. Томосу, важливим буде ревізувати й поглянути по-новому на досвід Берестейського собору 1596 р. Крім цього, звернення до обраної теми дослідження сьогодні актуалізоване також європейським вибором України. Задекларований на державному рівні вектор суспільного розвитку ставить за мету доєднатися до європейської (західної) цивілізації. Берестейський акт з'єднання 1596 р. можемо ж розглядати як першу спробу, нехай навіть і через релігійно-конфесійний вимір, долучити українські землі до інтелектуального й культурного європейського контексту.

З огляду на зазначене, аналіз інтелектуальної спадщини українських істориків, присвяченої Берестейській церковній унії 1596 р., уможливить узагальнити історіографічний досвід і зрозуміти основні тенденції з дослідження цієї неоднозначної події в нашій історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики Берестейської церковної унії 1596 р. як історичної події зверталось чимало українських дослідників. У контексті аналізу історіографічних надбань доцільно звернути увагу на розвідку В. Романцова [1], в якій автор проаналізував низку праць українських дослідників XIX ст. – початку XX ст. Акцентовано увагу, що українські історики романтичного напрямку (Д. Бантиш-Каменський, М. Костомаров, М. Максимович та ін.) звертали увагу на релігійний чинник як одну з основних причин, що спричинили конфлікт в українському суспільстві XVII ст., водночас історики-позитивісти (В. Антонович, О. Єфименко, М. Грушевський та ін.) наголошували на

негативних наслідках Берестейської церковної унії, утім не вважали її головною подією, що спричинила загострення і протистояння в соціумі [1, с. 133].

Дотичними до студійованої проблематики є праці Л. Тимошенка [2; 3]. Автор узагальнив історіографічний досвід вивчення Берестейської церковної унії, починаючи з XVII ст. Історик ґрунтовно проаналізував науковий доробок російських імперських, німецьких, польських, сучасних російських дослідників, присвячений висвітленню Берестейської церковної унії. Попри те, що хронологічні межі його дослідження охоплюють XIX–XX ст., у ньому побіжно згадані окремі наукові праці українських істориків кінця 1980-х – початку 2000-х рр. [2, с. 87–88].

Історикиня О. Руда в своєму доробку представила узагальнення історіографічного масиву з вивчення Берестейської церковної унії 1596 р. львівськими польськими істориками 1890–1914 рр. [4]. Авторка простежила генезу поглядів дослідників на історію Берестейської унії, її причини та перебіг, звернула увагу на науковців, які були прихильниками й противниками унії.

Для розуміння загальних тенденцій в історіографічному просторі української історії доцільно ознайомитися з розвідками Л. Зашкільняка [5], в яких проаналізовано методологічне спрямування сучасних українських історичних досліджень в Україні в контексті. Закцентовано увагу, що поступово зростає кількість студій, виконаних у руслі культурно-антропологічної історії, що є знаковим для українських досліджень.

Ролі уніатської церкви в політиці гетьманів України другої половини XVII ст. присвячена колективна праця С. Візер, Р. Сегеди та Н. Мишкевич [6], у якій розглянуто особливості розвитку греко-католицької церкви за часів гетьманування І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Тетері та П. Дорошенка.

Зацікавлює також розвідка І. Стрихар [7], у якій узагальнено бібліографію з історії церкви в Україні (277 позицій). Ця студія є цінною для

нашого дослідження через систематизацію в ній наукового доробку, присвяченого історії греко-католицької церкви.

У статті О. Литвина [8] проаналізовано ставлення князя Василя-Костянтина Острозького до Берестейської церковної унії 1596 р. у світлі історіографічних інтерпретацій та з'ясовано причини розбіжностей у наукових оцінках та визначив місце цієї проблеми в сучасному історичному дискурсі.

Останнім час наукові симпозиуми стали майданчиками для дискутування питань Берестейської церковної унії. Знаковим у цьому контексті був науковий симпозиум з нагоди з нагоди 425-ї річниці Берестейської церковної унії, що відбувся у жовтні 2021 р. в Українському католицькому університеті. Цікавими й ґрунтовними були доповіді, виголошені в межах роботи другої панелі «У пошуках сучасної моделі церковної єдності», що можуть слугувати певним фундаментом для православно-католицького й внутрішньо-православного діалогів [9].

Водночас, аналіз наукової літератури засвідчив, що недостатньо висвітленою є історіографія сучасних українських інтерпретацій Берестейської церковної унії 1596 р. як окремого дослідницького сюжету.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність значного наукового доробку, присвяченого Берестейській церковній унії 1596 р., в українському історичному просторі наразі відсутні спеціальні студії, приурочені узагальненню і систематизації наукових напрацювань сучасних українських істориків у контексті порівняння концепцій і типології підходів до висвітлення означеної теми. Зважаючи на це, важливо комплексно проаналізувати генезу української наукової думки з початку 1990-х рр. до теперішнього часу та простежити основні концептуальні тенденції з вивчення унійних процесів. З одного боку, це сприятиме формуванню сучасного дискурсу у вітчизняному інтелектуальному вимірі зі сприйняття зазначеної

події, з іншого – дозволить рецептивно осмислити підсумки історичних здобутків і сформувані нові підходи до подальших досліджень.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета – узагальнити й проаналізувати науковий доробок сучасних українських істориків, присвячений Берестейській церковній унії 1596 р., простежити загальні тенденції з висвітлення цієї події та їх трансформацію через змінення наукових підходів. Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі дослідницькі завдання:

- узагальнити й систематизувати історіографічний масив праць провідних українських істориків з досліджуваної проблематики з початку 1990-х рр. до теперішнього часу;
- простежити еволюцію наукових інтерпретацій подій Берестейського церковного собору 1596 р. у сучасному українському історичному просторі;
- проаналізувати й визначити роль українських дослідників у переосмисленні унійних подій 1596 р.;
- з’ясувати значення наукового доробку сучасних вітчизняних істориків для подальших перспективних досліджень історії Берестейської церковної унії 1596 р.

З огляду на значну кількість студій з порушеної проблематики, у цій розвідці ми розглянули праці українських істориків, що фундаментально й концептуально-інноваційно вплинули на висвітлення й рецепцію Берестейської церковної унії 1596 р. Закцентовано увагу на студіях з інтерпретації Берестейських подій 1596 р. крізь призму соціо-культурного й геополітичного контекстів і мікроісторії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасну українську історіографію Берестейської церковної унії 1596 р. досить умовно можна розподілити за проблемно-хронологічним принципом на три періоди: 1) з

початку 1990-х рр. – до середини 1990-х рр. – власне «реабілітація» тематики й домінування в науковому просторі напрацювань діаспорних істориків; 2) із середини 1990-х рр. – до початку 2010-х рр. – поява перших фундаментальних наукових досліджень; 3) з 2010-х рр. – до теперішнього часу – у фокусі дослідницьких студій питання мікроісторії та переосмислення ролі Київської митрополії в унійних процес та відносинах з Ватиканом і Константинополем.

Головним завданням істориків на першому етапі було поступове накопичення джерелознавчого матеріалу й інтеграція унійної тематики до інтелектуального українського простору. У цьому річизні суттєвим доробком були праці українських діаспорних істориків, зокрема С. Сенік [10; 11] та Д. Блажейовського [12; 13]. Їхні дослідження стали своєрідним орієнтиром і методологічною основою для вітчизняних істориків 1990-х рр.

С. Сенік у багатотомній фундаментальній праці «A History of the Church in Ukraine» простежила історію українського християнства від Київської Русі до подій Берестейського церковного собору. Вона майстерно зобразила українську церкву як самостійну інституцію, що змогла зберегтися і розвиватися після поділу Київської митрополії на Московську та Київську. Прикметно, що на відміну від першої остання завжди підтримувала діалог як з Ватиканом, так і з Константинополем, а також демонструвала внутрішню готовність до реформ, що й призвело власне до собору в Бересті [11].

Дослідниця відмовилася від усталеної радянської парадигми висвітлювати унію як протистояння православних і католиків, а зосередила увагу на вивченні внутрішнього церковного життя і запропонувала розглядати з'єднання як процес церковного будівництва [11]. Водночас, для її доробку характерні також «слабкі місця», оскільки вона зацентрувала увагу переважно на церковних аспектах унії, а соціальні й подекуди політичні залишились обабіч уваги.

Вагомим доробком з дослідження історії унії є студії Д. Блажейовського, що справедливо можна вважати літописом Української греко-католицької церкви, створеним на основі численних джерел. У своїх працях він систематизував інформацію про священників, єпископів і структуру парафій греко-католиків власне від 1596 р. до початку XX ст. [13]. Така титанічна праця дозволила історикам надалі оперувати точною статистикою, а не припущеннями, як раніше. Крім цього, приділено увагу вивченню рівня освіченості греко-католицького священства й наголошено, що саме унія уможливила доступ українських служителів церкви отримувати тогочасну європейську освіту. Автор відзначив, що завдяки унії українцям удалося зберегти в складі Речі Посполитої свою ідентичність і уникнути в такий спосіб асиміляції [12]. Нерідко історик використовував поняття ре-унія, стверджуючи, що Берестейська унія не була новою подією, а була відновленням єдності з римо-католицькою церквою [12]. Якщо С. Сенік власне сформулювала концептуальні підходи до дослідження акту з'єднання, то Д. Блажейовський опрацював і систематизував довідковий апарат з цієї проблематики.

Паралельно розвивалися дослідження проблематики істориками в самій Україні. У цьому контексті привертає увагу доробок В. Ульяновського [14], в якому розглянуто Берестейську унію як доволі підготовлений процес, а не раптове явище. Висвітлено складне становище Київської митрополії в XVI ст. і наголошено, що реформування церкви було потрібне незалежно від факту укладання унії. Центральними є питання канонічності проведення Берестейського собору 1596 р. Берестейські події подано через призму відносин геополітичного трикутника: Москва – Рим – Константинополь, де кожна сторона ставила собі за мету втримати або отримати контроль над українським православ'ям [14]. На відміну від діаспорних учених, В. Ульяновський зауважив, що акт з'єднання поглибив деструктивні процеси в українському православ'ї та спричинив розкол у суспільстві. Водночас,

нерідко його праці піддають критиці за надмірний інституціоналізм під час висвітлення унійних подій.

Українські дослідники висвітлювали Берестейські події 1596 р. переважно крізь призму політики. Натомість для праць Н. Яковенко [15; 16] характерне поєднання вивчення унійних процесів крізь призму соціальної історії та культури. Вона послідовно наголошувала, що унія була спробою подолати культурну й інтелектуальну відсталість українського православ'я від західного світу. Зауважено, що унію запропонували самі українські ієрархи, а не нав'язали поляки, як це стверджували не одне десятиліття в радянській історіографії [15]. У пізніших творах авторки представлено передісторію Берестейських соборів 1596 р., зокрема переговори сторін, а також перебіг самих соборів [16]. Прикметно, що науковиця представила унію як вагомий культурний проєкт, водночас фактично залишила поза полем зору роль Ватикану й уряду Речі Посполитої в унійних процесах, наділяючи ініціативою лише українську сторону.

Таким чином, для наукових праць початку 1990-х рр. визначальними були методологічні підходи, сформовані діаспорними істориками, й водночас помітні перші спроби вписати Берестейську церковну унію 1596 р. до загальноєвропейського контексту й наситити цю подію джерелознавчим матеріалом.

Із середини 1990-х р. наукові студії з вивчення Берестейської церковної унії 1596 р. набули фундаментальності й академічності. У цьому контексті вагомий внесок у дослідження церковної унії зробив Б. Гудзяк [17]. Узагальненням його наукових пошуків стала основоположна праця «Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії», видана вперше англійською мовою 1998 р. (українською – 2000 р.) [17]. У ній проаналізовано причини занепаду Київської митрополії, що опинилася в глибокій інституційній кризі в XVI ст. У цьому річищі історик

звернув увагу також на плачевне становище Константинопольського патріархату, що неодмінно впливало й на українське православ'я. Саму Берестейську унію розглянуто не як підкорення українського православ'я Риму, а радше як можливість його реформувати. Для дослідника достатньо підстав уважати головною причиною унії кризи ідентичності Київської митрополії, зумовлену відгомоном реформаційних і контрреформаційних процесів. Водночас запропоновано розглядати акт з'єднання як логічний підсумок внутрішнього розвитку українського суспільства XVI ст. [17]. Утім, можемо зауважити Б. Гудзяку, що в його працях нерідко помітні спроби оминати гострі й дискусійні питання, зокрема в частині імплементації рішень собору 1596 р. на українських теренах.

Духовну й інтелектуальну тяглість передумов Берестейської унії дослідив І. Паславський [18; 19]. Наголошено, що унія відбулася не під зовнішнім тиском, а через внутрішню потребу, оскільки всередині Київської митрополії назріла криза, що потребувала модернізації церкви загалом як інституції. Обґрунтовано думку, що завдяки акту з'єднання українцям удалося відмежуватися від росіян, створити свій релігійний простір, а православна церква в поунійний період зберегла зв'язок з європейською культурою і освітою, що кардинально відрізняло її від московського православ'я. Крім цього, історик наділив суб'єктністю українську сторону, продемонструвавши, що вони були активними акторами унійного процесу. Закцентовано увагу, що ініціатива з укладання унії надійшла саме від українських єпископів, а не від польського короля [19, с. 45–48; 84–87]. Загалом для зазначених студій характерне філософсько-інтелектуальне спрямування, що позначилося на перевантаженні його праць термінологією і нерідко ускладнює їх сприйняття.

Тривалий процес і механізм формування київського християнства як особливого типу релігійності дослідив В. Шевченко [20]. У його працях підкреслено, що Берестейська унія 1596 р. не була спорадичною, а її підґрунтя

виведено з попередніх століть і релігійного протистояння, що фактично тривало з часу «Великої схизми» 1054 р. Для пояснення релігійних процесів уведено поняття «унійності», що було сталою характеристикою релігійного життя на українських землях до 1596 р. [20, с. 18–19]. Зрештою, стверджено, що укладання унії було завершальним актом тривалих пошуків українців свого місця між трьома центрами – Константинополем, Москвою та Римом. У цьому контексті викладені думки подекуди перегукуються з концепцією, запропонованою В. Ульяновським.

Справжню архівну революцію в дослідженні Берестейських подій 1596 р. здійснив історик Л. Тимошенко [21; 22; 23; 24]. На основі численних джерел, опрацьованих у бібліотеках і архівах України, Польщі, Литви, Білорусі, Росії, Ватикану, він сконструював і переосмислив цей феномен в історії києво-руського християнства [24, с. 333; 25, с. 242]. У його працях відтворено унійні події і доведено, що насправді відбулося два паралельних собори в Бересті – унійний і православний. Також висвітлено персональний склад обох зібрань, що вкотре засвідчило справді про розкол в українському суспільстві. Прикметно, що науковець зобразив князя В. Острозького як прихильника проєкта універсальної унії, чим спростував його історіографічний образ як поборника українського православ'я.

З іншого боку, у працях історика зосереджено увагу на соціально-правовому аспекті унії і висвітленні на тлі унійних процесів соціальної боротьби між православними ієрархами, мирянами (братствами) та світськими магнатами, урядом Речі Посполитої і українцями в контексті дотримання прав і свобод останніх.

Попри те, що перші дослідження Л. Тимошенка припадають на 1990-ті рр., у нього є низка праць, виданих уже в 2020-х рр. Цінною для дослідників проблематики Берестейської церковної унії є монографія «Феномен Берестейської унії (XVI – початок XVII ст.)» (2024 р.) [23], у якій системно й

послідовно розкрито причини й передумови укладання акту з'єднання. Прикметно, що сам автор звернув увагу на зниження чисельності наукових досліджень з унійної тематики на сучасному етапі [23, с. 242]. Професор Л. Тимошенко також здійснив критичний огляд праць з історії Берестейської церковної унії, що дозволило виокремити низку недоліків, наприклад, порівняння польського католицизму та московського православ'я, комплексного погляду на розвиток Київської митрополії тощо. Крім цього, заперечено «тотальну» кризу в православній церкві й наголошено на окремих «проявах кризових явищ» [24, с. 335].

Таким чином, для наукового доробку другої половини 1990-х – початку 2010-х рр. характерне суттєве переосмислення місця і ролі Берестейської унії в українській історії. Історики запропонували розглядати цей сюжет крізь призму культурно-інтелектуального виміру як багатогранне явище, нарешті відмежувавшись від радянських наративів і кліше.

Наприкінці 2010-х рр. на базі Українського католицького університету відбулося остаточне оформлення концепції «Київського християнства», що вплинуло на подальші історіографічні студії. Публікація наукових здобутків представників цього напрямку досліджень відбувалася у межах науково-дослідного проєкту «Київське християнство», започаткованому в 2012 р. У цьому руслі першість належала досліднику І. Скочилясу, який науково забарвив згаданий конструкт. У низці його праць [26; 27; 28] наскрізною є ідея, що унія в Бересті була не спробою долучитися до католицизму, а навпаки – зберегти власну українську ідентичність, підтримуючи водночас відносини з католицьким світом. Закцентовано увагу, що попри унійні процеси представникам українського православ'я вдалося зберегти внутрішню єдність церковної традиції. Також запроваджено до наукового обігу й обґрунтовано поняття «Slavia Unita» («Унійна Слов'янщина»), яким описано особливий гібридний простір, що утворився після унії на українських теренах. Насправді

ж це значило поєднання східного (грецького) церковного обряду («Slavia») з римським підпорядкуванням («Unita») [28]. Утім, на нашу думку, запропоноване І. Сковородою бачення унії дискусійне, оскільки воно обмежує простір українського православ'я фактично українськими теренами без урахування зовнішніх чинників (наприклад, візантійського впливу).

У межах концепції «Київського християнства» виконані дослідження історика М. Яременка [29]. У його працях сфокусовано увагу на питаннях освіти, релігійної ідентичності й повсякдення. Висвітлено, як київська православна еліта намагалася зберегти власну ідентичність після унії. Продемонстровано картину взаємодії православних та уніатів між собою на повсякденному рівні, що спростувало усталену думку про постійну ненависть між двома таборами. Фактично доводи історика можуть слугувати підтвердженням тому, що не існувало суцільної «залізної завіси» між православними й греко-католиками, а навпаки відбувався нерідко трансфер ідей і здорова конкуренція, що сприяло розквіту української культури в XVII–XVIII ст. Водночас, можемо зауважити, що дослідженням М. Яременка притаманний києвоцентризм і фокусування навколо Київської православної митрополії та Києво-Могилянської академії.

Загалом для представників науково-дослідницького проєкту «Київське християнство» властиво розглядати церковну унію через призму складного соціо-культурного феномену, а власне Київську митрополію як самостійний православний центр, що фактично спростовує російський наратив про Київське хрещення 988 р. як перехідний етап на шляху до утворення Московського патріархату.

На сучасному етапі до питання Берестейської церковної унії 1596 р. зверталось чимало істориків, які висвітлили цю проблематику на рівні наукових розвідок. М. Шкрібляк [30; 31; 32] здійснив історіософський аналіз процесів церковно-релігійного життя в Україні наприкінці XVI – на початку

XVII ст., витлумачив провідні тенденції та ідейно-ціннісний потенціал унії в її партикулярному вияві [30, с. 11]. Крім цього, здійснено комплексний аналіз історіографії унійної проблематики, досліджено праці імперського та радянського періодів, сучасного етапу, зацентовано увагу, що наразі фокус істориків змістився на вивчення причин укладання акта з'єднання, а також ролі в цьому православних братств. Серед головних причин укладання унії – світський протекторат монарха над Київською митрополією, рішучий наступ контрреформаційного руху, релігійно-експансіоністська політика Московської держави [32, с. 163–164].

2022 р. світ побачила фундаментальна колективна монографія М. Вегеша, Н. Концур-Карабінович, В. Марчука, М. Палінчака [33], в якій автори висвітлили історичну роль Української греко-католицької церкви в суспільному житті. Феномен унії тут набув нового концептуального забарвлення і перегукується з концепціями істориків кінця 1990-х – початку 2000-х рр. Дослідники довели, що Берестейська унія була єдиним шляхом до збереження церкви й самобутності української ідентичності [33, с. 39]. У такий спосіб православні ієрархи хотіли вивести церкву з глибокої кризи та врятувати «окремішність української нації», очевидно від поглинання поляками або московитами [33, с. 41]. Значну увагу в праці приділено становищу греко-католицизму на українських теренах у XX і XXI ст.

Серед останніх наукових розвідок привернуло увагу дослідження М. Поповича [34], в якому в контексті висвітлення історії християнства в Україні подано інтерпретацію Берестейської церковної унії. Автор дотримується думки, що уніатство «поділило Україну конфесійно, внесло розкол в націю, чим зробило її легкою здобиччю сусідніх Польщі і Москви». Водночас наголошено, що унія стала на заваді полонізації і водночас зросійщення українців. З іншого боку, унійні процеси сприяли розвитку освіти та культури на українських теренах [34, с. 69–70].

Загалом для дослідників з кінця 2010-х рр. до теперішнього часу характерне висвітлення Берестейської церковної унії через її інтеграцію до європейського контексту як феномену, що вплинув на формування культурного образу українців і уможливив збереження і формування національної ідентичності.

Таким чином, за підсумками проведеного дослідження можемо дійти висновку, що узагальнення і систематизація інтерпретацій Берестейської церковної унії 1596 р. у працях сучасних українських істориків ще недостатньо висвітлена в історіографії як окремий студійний сюжет.

Простежено, що для доробку початку 1990-х – середини 1990-х рр. властивий поступовий розрив і спростування радянських наративів про унію як зрадницького акта з боку православних українських ієрархів і агресивного наступу католицизму. Водночас теоретичною основою таких праць є методологічні концепти діаспорних істориків.

Висвітлено, що для наукового доробку середини 1990-х – початку 2010-х рр. характерні фундаментальні наукові дослідження, покликані забезпечити джерелознавчу основу для висвітлення церковної унії і водночас пояснити її місце в українській історії. У цей час фактично вдалося повністю подолати радянські конструкти й підходи до вивчення цього сюжету української історії. Нерідко історики вбачали причини укладання акту з'єднання у закономірностях розвитку Київської митрополії та загалом українського суспільства в попередні століття, що передували унійному актові.

Показано, що з кінця 2010-х рр. сформувався потужний історіографічний напрям з дослідження подій Берестейської церковної унії у межах концепції «Київського християнства». Для наукових праць цієї традиції притаманний історико-антропологічний підхід і висвітлення унії в загальноєвропейському контексті. Церковне об'єднання почали розуміти як спробу зберегти українську (київську) унікальність за нових умов. Значну вагу приділено

зображенню київського християнства як незалежної конфесії від Риму, Константинополя чи Москви.

Закцентовано увагу, що вагомим досягненням сучасних українських істориків стало ідейно-концептуальне переосмислення подій 1596 р. і формування дослідницької парадигми, в межах якої Берестейську унію розглядають усебічно як соціо-культурне й історико-інтелектуальне досягнення, що уможливило інтеграцію українських теренів до західноєвропейського простору.

Перспективи подальших досліджень передбачають компаративний аналіз наукового доробку сучасних західноєвропейських істориків і простеження основних тенденцій і підходів з висвітлення сюжетів Берестейської церковної унії 1596 р.

Список використаних джерел

1. Романцов В. М. Люблінська та Берестейська унії у контексті формування передумов утворення козацької держави. Висвітлення проблеми в українській історіографії 40-х років XIX – початку XX ст. *Вісник Донецького університету*. Сер. Б.: Гуманітарні науки. 2002. Вип. 1. С. 126–135.

2. Тимошенко Л. В. Берестейські собори у жовтні 1596 р.: історіографічний досвід. *Дрогобиц. краєзнав. зб.* Дрогобич, 2004. Вип. 8. С. 77–93.

3. Тимошенко Л. В. Берестейські церковні собори у жовтні 1596 р.: підготовка, склад учасників та провідники. *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. 2007. № 7. С. 141–166.

4. Руда О. Берестейська унія у дослідженнях львівських польських істориків (1890–1914). *Проблеми слов'янознавства*. 2008. Вип. 57. С. 63–72.

5. Зашкільняк Л. Виклики XXI століття й сучасна українська історіографія. *Україна–Європа–Світ*. 2014. Вип. 14. С. 283–292.

6. С. Візер, Р. Сегеда, Н. Мишкевич Уніатська церква в політиці гетьманів України другої половини XVII ст. *Вісник аграрної історії: науковий журнал*. Київ, 2023. № 43/44. С. 21–30. DOI: <https://doi.org/10.31392/VAN-2023.43-44.03> (дата звернення 28.01.2026).

7. Стрихар І. Історія церкви в Україні: бібліографічний показник видань із фондів бібліотеки Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. *Добрий Пастир: Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого. Богослов'я. Філософія. Історія*. 2023. Вип. 18. С. 334–350. DOI: <https://doi.org/10.52761/2522-1558.2023.18> (дата звернення 25.01.2026).

8. Литвин О. С. Ставлення князя Василя–Костянтина Острозького до Берестейської церковної унії 1596 р. у світлі історіографічних інтерпретацій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2025. Т. 36 (75), № 4. С. 62–69. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/4.9> (дата звернення 23.01.2026).

9. Яку модель єдності може запропонувати УГКЦ вселенському християнству, – у Києві проходить науковий симпозіум до 425-ї річниці Берестейської унії. URL: <https://lnk.ua/sN1E960YT> (дата звернення 26.01.2026).

10. Senyk S. A History of the Church in Ukraine, I: To the end of the thirteenth century. Rome : Pontificio Istituto Orientale, 2011. 471 p.

11. Senyk S. A History of the Church in Ukraine, II: 1300 to the Union of Brest. Rome : Pontificio Istituto Orientale, 2011. 320 p.

12. Блажейовський Д. Берестейська ре-унія та українська історична доля і недоля (внутрішня вартість медалі). Львів : Каменярь, 1995. Т. 1. 646 с.

13. Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861–1996). Львів : Каменярь, 1996. 568 с.

14. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні : навч. посіб. : у 3-х кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 179 с.

15. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероб. та розшир. / Український науковий інститут Гарвардського університету; Інститут Критики. Київ : Критика, 2006. 584 с.
16. Яковенко Н. М. Реформація грецької церкви: унія, оновлення православ'я / Історія української культури : У 5-ти т. Київ, 2001. Т 2. С. 505–530.
17. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / пер. з англ. М. Габлевич; ред. О. Турія. Львів : Інститут Історії Церкви Львівської богословської академії, 2000. 426 с.
18. Паславський І. В. Берестейська унія і українська християнська традиція. Львів, 1997. 63 с.
19. Паславський І. В. Між Сходом і Заходом. Нариси з культурно-політичної історії української Церкви. Львів, 1994. 143 с.
20. Шевченко В. В. Православно-католицька полеміка і проблеми унійності в житті Руси-України доберестейського періоду. Київ : Преса України, 2001. 416 с.
21. Тимошенко Л. В. Берестейська унія 1596 р. : Навчальний посібник. Дрогобич: Коло, 2004. 197 с.
22. Тимошенко Л. В. Артикули Берестейської унії 1596 року. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 170–183.
23. Тимошенко Л. В. Феномен Берестейської унії (XVI – початок XVII ст.). Дрогобич : Коло, 2024. 760 с.
24. Тимошенко Л. В. Чи можлива незангажована історія Берестейської унії? *Науковий щорічник «Історія релігій в Україні»*. 2025. Вип. 35. С. 332–342. DOI <https://doi.org/10.33294/2523-4234-2025-35-1-332-342> (дата звернення 12.01.2026).

25. Стецик Ю. О. Унієзнавчі концепції професора Леоніда Тимошенка. *Українські історичні студії*. 2025. Вип. 17/59. С. 241–246. DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.26> (дата звернення 20.01.2026).
26. Сковчиляс І. Я. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: Організаційна структура та правовий статус : монографія. Львів : Вид-во УКУ, 2010. 832 с.
27. Сковчиляс І. Я. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть : Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. Львів : Вид-во УКУ, 2004. Т. 2. 512 с.
28. «Slavia Unita» в історії та культурі Київської митрополії кінця XVI – XVIII ст. / вст. ст. Максима Яременка; упоряд. : Оксана Вінниченко, Олексій Вінниченко, Ірина Сковчиляс, Ярослав Федорук, Максим Яременко. Львів–Київ : Український католицький університет, 2024. 840 с.
29. Яременко М. В. «Академіки» та Академія. Соціальна історія освіти й освіченості в Україні XVIII ст. / наук. ред. Н. Яковенко. Харків : Акта, 2014. 531 с.
30. Шкрібляк М. Берестейська церковна унія: специфіка укладення, партикулярний характер та амбівалентність рецесій. Українське православ'я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій (пам'яті митрополитів Василя (Липківського) та Іоана (Боднарчука): *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28 листопада 2014 р., м. Тернопіль)* / за заг. ред. д. іст. н. Е. Бистрицької (гол. ред.), д. іст. н. І. Зуляка, д. філос. н. О. Сатана, д. філос. н. Л. Филипович. Тернопіль–Київ, 2014. С. 11–18.
31. Шкрібляк М. Історіографія унійної проблематики: провідні тенденції та підходи. *Богословський вісник*. Зб. наук. пр. Чернівці : Рута, 2010. № 3. С. 255–279.

32. Шкрібляк М. Поширення унійної доктрини у Руській православній церкві в ранньомодерний період: причини та наслідки. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Зб. наук. пр. Чернівці, 2013. Вип. 665–666. С. 161–171.

33. У соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви: монографія / М. Вегеш, Н. Концур-Карабінович, В. Марчук, М. Палінчак. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 750 с.

34. Попович М. Д. Християнство в Україні. Хронологія подій : монографія. Кам'янець-Подільський : ЗВО «ПДУ», 2025. 367 с.